

УДК 631.15/16.:631.16

КОНЦЕПЦІЯ УДОСКОНАЛЕННЯ КОНТРОЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: РИЗИК-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД

*Бардаш С.В. – к. е. н. доцент, Київський
національний торговельно-економічний університет*
*Осадча Т.С. – к. е. н., доцент, Херсонський
економічно-правовий інститут*

Постановка проблеми. Визначення сутності ризику у сфері господарювання, місце та особливості ризик-орієнтованого контролю в процесі ризик-менеджменту, а також підходи до узагальнення контрольного процесу.

Стан вивчення проблеми. Останнім часом в теорії та практиці економічного контролю, а також теорії та практиці управління відбуваються суттєві зміни, пов'язані з їх здійсненням на основі ризик-орієнтованого підходу. Це обумовлено тим, що ринкова економіка є тим середовищем, яке, на відміну від планової економіки, формує велику сукупність ризиків.

Завдання і методика досліджень. Мета статті – дослідити сутність ризику, що виникає під час управління мікроекономічними системами, а також можливість та особливості застосування ризик-орієнтованого підходу до здійснення контрольного заходу.

Сьогодні внаслідок нестабільності зовнішнього господарського середовища поширюється практика запровадження ризик-менеджменту. Ризик-орієнтованим є і державний нагляд (контроль) у господарській діяльності. Зокрема, на підставі встановлених критеріїв ризику та розподілу суб'єктів господарювання за групами ризику здійснюється планування контрольних заходів органами державного контролю. Разом з тим, підходи до тлумачення сутності ризику мають певні відмінності, адже під ризиком розуміється:

- усвідомлена можливість небезпеки; можливість збитків або неуспіху в якійсь справі [1, с. 503];
- можливість настання будь-якої події, яка може мати вплив на досягнення цілей [7];
- непередбачуваність і можливість настання подій з негативними наслідками, зумовлених певними діями або рішеннями, які мають місце у майбутньому [4, с. 244];
- вірогідність виникнення збитків або зниження доходів порівняно з прогнозованим варіантом [6, с. 501];
- кількісна міра безпеки, що враховує ймовірність виникнення негативних наслідків від здійснення господарської діяльності та можливий розмір втрат від них [9].

Існування різних підходів до розкриття сутності ризику не сприяє формуванню ризик-орієнтованого підходу до планування та проведення контролю у сфері господарювання.

Результати досліджень. Визначена поліморфність сутності ризику не заперечує його розгляду як імовірності настання негативних наслідків, які можуть мати вплив на досягнення сформованих цілей. На підставі наведеного визначення ризик також можна розглядати і як імовірність відхилення від очікуваного результату, яка формується суб'єктивними факторами (порушеннями у процесі одержан-

ня результату) та / або об'єктивними факторами природного та техногенного характеру.

Ризик є явищем ймовірнісним, наслідки якого негативно впливають на досягнення мети певної діяльності. До того ж ризик не є сталою категорією та постійною величиною. Його перманентність обумовлена багатьма чинниками зовнішнього та внутрішнього середовища відносно такої діяльності. Така властивість ризику приводить до того, що він не підлягає узагальненню, є суто індивідуальним та формується завдяки особливостям, притаманним тільки певній організації, зокрема: виду діяльності, її обсягу, організаційній структурі управління, конкурентному середовищу, складності технологічного процесу, матеріально-технічній базі, надійності партнерів, кваліфікації спеціалістів тощо, а головне, змісту стратегії діяльності та особливостям тактики її реалізації.

У сфері господарювання такий ризик розглядається як господарський. Слід констатувати, що даний термін трактується неоднозначно. Так, на думку автора роботи [9] «Під господарським ризиком підприємства розуміють *невизначеність* (виділення курсивом автора) внаслідок відсутності інформації, що за таких умов не гарантує повного та однозначного досягнення позитивного результату». [9, с. 199] Є й абсолютна інша за змістом дефініція, відповідно до якої під господарським ризиком «розуміється *виробничо-комерційна діяльність* (виділення курсивом автора) в умовах невизначеності через недостатню поінформованість, вплив зовнішніх чинників, за якої не гарантується отримання прибутку». [3, с. 133]. Розгляд господарського ризику як невизначеності внаслідок недостатньої інформованості розкриває підходи до причин появи ризику, а також розкриває підхід до його уникнення, - забезпечення максимальної поінформованості процесу здійснення господарської діяльності.

До основних характеристик господарського ризику відноситься:

1) його економічна природа, об'єктивність прояву; 2) вірогідність настання; 3) невизначеність наслідків; 4) негативний характер очікуваних наслідків; 5) нестабільність рівня ризику, що значно змінюється під впливом численних об'єктивних і суб'єктивних чинників, які перебувають у динаміці.

Виходячи з попередньо сформульованого поняття ризику, під господарським ризиком слід розуміти ймовірність настання негативних наслідків для учасників відносин у сфері господарювання, яка формується під впливом недостатності або недостовірності інформації, на підставі якої приймаються управлінські рішення. Дані наслідки формують певну небезпеку, яка спричиняє можливість втрати, загрожує реалізації поставленої мети і зумовлена передусім випадковим та нераціональним характером рішень. Зменшення рівня випадковості забезпечуються шляхом проведення контролю. Останній також впливає і на рівень нераціональності під час прийняття управлінських рішень.

Управління господарськими ризиками є одним із найважливіших функціональних завдань менеджменту. На практиці цю сферу управління господарською діяльністю здебільшого виокремлюють у специфічний напрям діяльності менеджменту - ризик-менеджмент, - систему управління ризиками, що передбачає використання методів та інструментів, спрямованих на виявлення, ідентифікацію ризиків, розрахунок ймовірності їх настання, їх оцінку (визначення можливого розміру фінансових втрат) та нейтралізацію (внутрішню і зовнішню їх страхування).

У процесі господарської діяльності ризик-менеджмент здійснюється у відповідності з політикою управління господарськими ризиками системою цілей і завдань управління ризиками, а також сукупністю методів і засобів досягнення цих

цілей. Політика управління ризиками знаходить своє відображення у стратегії і тактиці виявлення та нейтралізації ризиків.

Сучасна концепція ризик-орієнтованого контролю, яка викладена у західних нормативних актах, що визначають принципи та підходи до проведення корпоративного фінансового контролю [5], не корелюється з вітчизняною світоглядною позицією до розкриття поліморфності контролю, адже включає процедури, притаманні процесу ризик-менеджменту. В оцінці сутності ризик-орієнтованого контролю за концепцією COSO слід виходити з тези, що він може здійснюватися лише в умовах реалізації ризик-менеджменту. Варіант, коли організація не здійснює ризик-менеджмент, проте намагається здійснювати ризик-орієнтований контроль, є неможливим, адже для проведення даного контролю орган управління має встановити об'єкти ризику (зони ризику), а також рівень прийнятності ризику (ризик-апетит). Лише здійснені заходи наповнюють змістом контрольні процедури, здійснювані у межах ризик-орієнтованого контролю за концепцією COSO. Дану тезу підтверджує змістовий склад ризик-менеджменту – процесу виявлення, оцінки, управління та контролю можливих подій або ситуацій для забезпечення розумних гарантій досягнення організації своїх цілей [7]. У системі управління організацією управління ризиками є компонентом підсистеми розроблення і реалізації управлінських рішень, адже для того, щоб управляти ризиками, слід: визначити принципи організації управління ризиками; розробити організаційну структуру управління ризиками, обрати моделі управління ризиками, розробити заходи збирання, узагальнення і інформації, а також із захисту результатів оптимізації ризиків.

Аналіз змісту процесу управління ризиками дозволяє окреслити головні завдання ризик-орієнтованого контролю в ризик-менеджменті (рис. 1).

Отже, якщо ризик-орієнтований контроль є складовою ризик-менеджменту, його завдання обмежуються лише моніторингом факторів ризику, - порушень у сфері господарювання, а також розробкою пропозицій щодо їх усунення. Якщо ж ризик-орієнтований контроль є формою контролю ефективності ризик-менеджменту, як це впливає з концепції корпоративного фінансового контролю, тоді контролю підлягають усі складові процесу управління ризиками.

Мінімізація ризиків у сфері господарювання можлива у спосіб локалізації причин ризику, - порушень, наявність яких збільшує вірогідність настання негативних наслідків господарської діяльності. Локалізація факторів господарського ризику можлива лише відносно внутрішніх ризиків. До зовнішніх ризиків доцільно застосовувати інші шість методів зниження ризиків (див. рис. 1).

Стандартом і нормою в ризик-орієнтованій системі контролю виступає рівень ризику, прийнятий для підприємства, а перевірка рівня залишкових ризиків відбувається постійно і невід'ємно від основної діяльності підприємства. У разі виявлення відхилень від стандартного рівня коригуванню підлягає саме той бізнес-процес, внутрішній контроль якого не забезпечує зменшення впливу ризику [2, с. 186].

Ризик та його критерії знайшли широке застосування в державному нагляді (контролі) у сфері господарської діяльності. Разом з тим, з 41-ї постанови Кабінету міністрів України, які були введені в дію на виконання прикінцевих положень Закону Країни «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» протягом 2008-2009 рр., 29 постанов визначають критерії, які формують ризики, пов'язані з загрозами здоров'ю, навколишньому середовищу (технічні, технологічні, екологічні ризики), та не розглядають ризики, що мають відношення до мікроекономіки суб'єкта господарювання. І лише 12-ма постаново-

ми визначені критерії, які формують безпосередньо господарський ризик. Зокрема, до основних таких критеріїв відносяться:

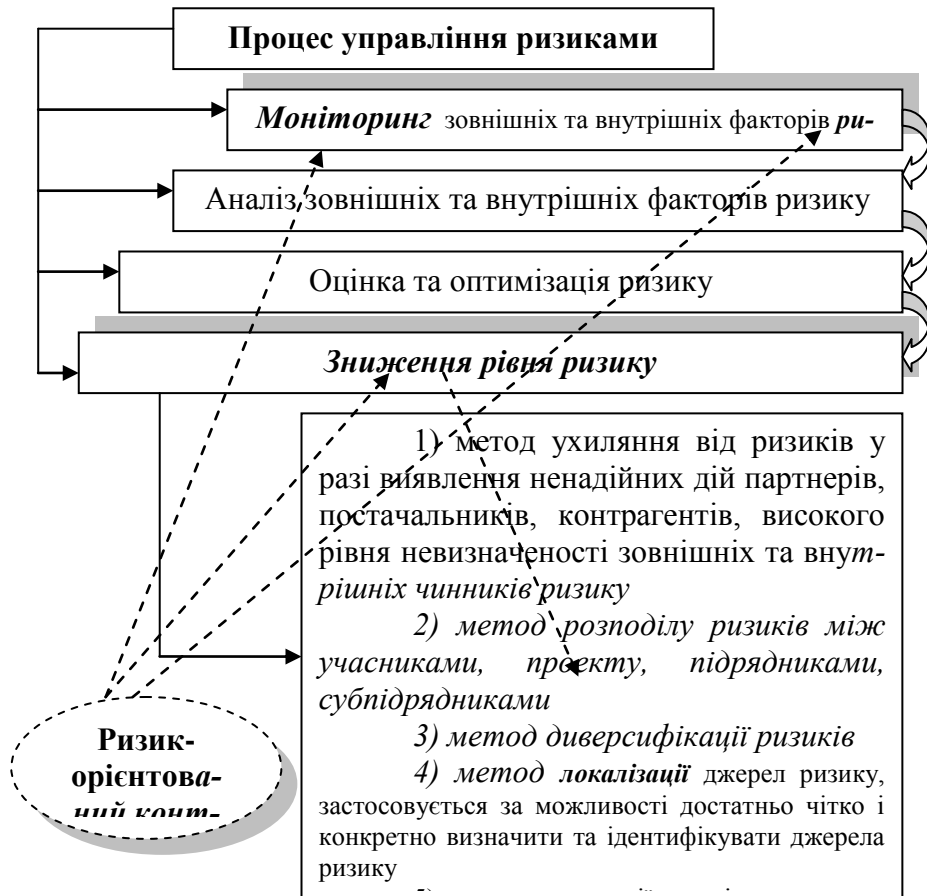

Рисунок 1. Завдання ризик-орієнтованого контролю в процесі управління ризиками

- обсяг річної реалізації продукції, товарів і послуг;
- належність суб'єкта господарювання до суб'єкта природної монополії; монополієне (домінуюче) становище суб'єкта господарювання на ринку;
- порушення суб'єктом господарювання державної дисципліни цін;
- коливання цін на продукцію, товари і послуги, що спостерігається протягом одного або шести місяців;
- повнота нарахування та сплати внесків у межах загальнообов'язкового державного пенсійного та соціального страхування;
- ефективність закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення провадження ліцензованих видів діяльності;
- виробництво, випуск і реалізація продукції, яка може застосовуватися не за призначенням;

- кількість виявлених протягом року порушень суб'єктом господарювання вимог технічних регламентів, стандартів, норм і правил під час виробництва, випуску і реалізації продукції (виконання робіт надання послуг), а також за законодавства у сфері захисту прав споживачів під час її реалізації;
- строки проведення господарської діяльності;
- обсяги виробництва дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, виготовлення виробів з них, збирання та первинної обробки їх відходів і брухту, торгівлі дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням у сирому і обробленому вигляді та виробами з них за попередній звітний рік;
- здійснення експортно-імпортних операцій з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них протягом попереднього звітного року;
- дотримання вимог законодавства, яке регулює питання щодо провадження господарської діяльності з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них;
- кількість спеціалізованих магазинів, відділів (секцій) з продажу ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння;
- здійснення експортно-імпортних операцій з ювелірними та побутовими виробами з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння протягом попереднього звітного року;
- дотримання вимог законодавства, яке регулює питання щодо провадження господарської діяльності з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них;
- річний обсяг споживання паливно-енергетичних ресурсів;
- рівень надання послуг відповідно до умов договору;
- внесення обов'язкових платежів до бюджету та дотримання інших зобов'язань фінансового характеру;
- наявність фактів порушення вимог законодавства у сфері формування та обігу кредитних історій;
- дотримання страхувальниками вимог законодавства про охорону праці
- обсяг фонду оплати праці;
- порушення вимог законодавства про пенсійне та соціальне страхування, а також соціальну допомогу та звітності, що надається відповідним органам;
- стан виконання інвестиційних програм у сфері вивезення побутових відходів та енергозбереження у межах бюджетного фінансування;
- стан відшкодування збитків та іншої шкоди, заподіяної суб'єктами господарювання внаслідок порушення законодавства.

Отже, окрім показників, що характеризують господарську діяльність, до критеріїв ризику відносяться й порушення у сфері господарювання.

Використання ризик-орієнтованого підходу в державному економічному контролі у сфері господарювання дозволяє лише спланувати діяльність органу державного контролю. Щодо безпосереднього проведення контрольного заходу, і у першу чергу планового, ризик-орієнтований підхід залишається незадіяним.

Висновки та пропозиції. На підставі проведеного дослідження слід констатувати факт існування суттєвих змін у плануванні та проведенні контрольних заходів, які ґрунтуються на застосуванні ризик-орієнтованого підходу, сутність якого полягає у застосуванні методик ідентифікації та оцінки ризиків з метою оптимізації як планування контрольної діяльності органів державного контролю, так і планування й проведення окремого контрольного заходу.

Ризик-орієнтований підхід в економічному контролі має декілька проявів:

- 1) як спосіб групування суб'єктів господарювання з метою визначення частоти проведення державного контролю у сфері господарської діяльності;
- 2) як основа встановлення об'єктів державного економічного контролю / контролю власника.

Перспектива подальших досліджень. Нова якість ризик-орієнтованого підходу щодо вдосконалення контрольної діяльності та окремого контрольного заходу має бути забезпечена розширенням його сфери застосування. Ця нова якість полягає у тому, що останній слід також розглядати як спосіб пізнання фактичного стану об'єкта контролю, - господарської системи / системи господарчого забезпечення, що ґрунтується на припущеннях про існування порушень, обумовлених ризиками її неефективного функціонування.

Застосування ризик-орієнтованого підходу, спрямованого на планування контрольного заходу на основі припущення про існування порушень, притаманних господарській системі / системі господарчого забезпечення, сприятиме визначенню індивідуальних зон ризику, обранню найбільш ефективних форм їх контролю, а також мінімізації ризиків, - їх усуненню (ліквідації) та розробки рекомендацій з недопущення їх у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 704 с.
2. Дрозд І.К. Державний фінансовий контроль : [навчальний посібник] / Дрозд І.К., Шевчук В.О. – К. : ТОВ «Імекс –ЛТД», 2007. – 304 с
3. Економічний енциклопедичний словник: [у 2 т.] / [за ред. С.В. Мочерного]-Т.1. – Львів : Світ, 2005. – 616 с.
4. Економічний енциклопедичний словник: [у 2 т.] / [за ред. С.В. Мочерного]. Т. 2. – Львів : Світ, 2006. – 568 с.
5. Івахненко С.В. Нормативне забезпечення автоматизації корпоративного фінансового контролю: світовий досвід / С.В. Івахненко // Фінанси України, № 10. - 2008. – С. 95-105.
6. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; [пер. с англ.]. - М. : Дело, 1992. - 702 с.
7. Міжнародні професійні стандарти внутрішнього аудиту // http://www.iaa-gu.ru/inner_auditor/standard/
8. Пантелеєв В.П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація : [моногр.] / В.П. Пантелеєв ; Державна академія статистики, обліку та аудиту. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2008. – 491 с.
9. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Закон України від 2007 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, №29, ст.389.